

УДК 025.71.9/.026:63 (091)

ЗАБУДСЬКА
Лідія Федорівна,
зав. відділу наукової організації
і збереження фондів
ДНСГБ УААН
(м. Київ)

ІСТОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

У статті розкривається історія становлення архівної справи в Україні з року її утворення до сьогоднішнього дня. Висвітлюються питання, які постають перед співробітниками сектора архіву ДНСГБ УААН.

В статье раскрывается история становления архивного дела в Украине с года ее создания до сегодняшних дней. Освещаются вопросы, которые возникают перед сотрудниками сектора архива ГНСХБ УААН.

In the article history of becoming of the archived business opens up in Ukraine from the year of its education to the real days. Light up questions which appear before the workers of sector of archive of DNSGB UAAN.

Актуальність дослідження полягає у важливості мало розроблених питань з історії архівної справи в Україні як складової національної спадщини українського народу. Вони викликають зацікавлення широкого кола читачів і потребують ретельного вивчення. Давні латиняни стверджували, що архівний документ – це свідок минулого, світло істини, жива пам'ять. Для того, щоб пам'ять залишалася живою, їй потрібен особливий догляд і піклування. На жаль, усвідомлення необхідності організації спеціальних інституцій для збереження архівних документів у Російській імперії прийшло лише наприкінці ХІХ століття.

1884 року «состоялось Высочайше утвержденное определение», яке дозволяло створювати губернські вчені архівні комісії.

1887 року була утворена перша в Україні Таврійська вчена архівна комісія. Головною її метою було збереження архівних документів та вивчення

на їхній основі історії і культури краю. Офіційно вона знаходилась у подвійному підпорядкуванні: з одного боку, Академії наук, а з другого – Міністерству внутрішніх справ в особі губернатора. Комісія складалась із дійсних та почесних членів. Історики Дмитро Багалій, Олександр Єфименко, Орест Левицький, Дмитро Яворницький та інші поважні особи були її почесними членами, що надавало комісії престижу в наукових колах [1].

Архівне будівництво в Україні проходило в досить важких умовах: постійно змінювались уряди, архівні фонди знищувалися під час воєнних дій, нові формувалися досить неорганізовано, цінні документи вивозилися за кордон, законодавство не розвивалося...

Прийнятий 1 червня 1918 р. декрет про реорганізацію архівної справи дав початок розвитку законодавчої бази в Україні. Основні положення ленінського декрету в цілому знайшли широке відображення й послідовний розвиток у законодавчих актах України. Вони були спрямовані на вдосконалення архівного законодавства, підвищення ефективності використання архівних джерел.

На початку лютого 1919 р. при Всеукраїнському відділі мистецтв утворився Комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини, на який була покладена турбота про реєстрацію, охорону, збирання, вивчення та популяризацію тих здобутків майстерності, що є найбільш показовими для свого часу і можуть служити документами для історії і наукових досліджень. Для виконання цих завдань при Комітеті були секції – музейна, архітектурна, археологічна, архівно-бібліотечна й етнографічна. Керівництво архівно-бібліотечною секцією доручене В.О. Барвінському, музейної – проф. Ф.І. Шміту.

20 квітня 1920 р. Радою Народних Комісарів УСРР було прийнято «Тимчасове положення про архівну справу», де говорилося про те, що архівні матеріали, до переліку яких включені «рідкісні книги і стародруки», є «загальнонародним надбанням», і було встановлено в законодавчому порядку відповідальність за їхнє знищення, передачу чи продаж. Контроль за виконання

цього положення було покладено на архівний відділ ВУКОПМІСу, що був реорганізований у квітні 1921 р. у Головне архівне керування архівною справою при Наркомосвіті УСРР. Таким чином, це положення, опубліковане як постанова Українського радянського уряду, підняло архівну справу на рівень важливої галузі державної політики [2].

Після закінчення громадянської війни в республіці створилася розгалужена мережа державних архівів, де було зібрано понад 14 млн. справ. У 1926 р. у республіці функціонувало 5 центральних, 5 крайових, 40 окружних держархівів. Практична діяльність архівної секції ВУКОМІСу в основному обмежувалася територією Києва, а на місцях (зокрема у Харкові, Полтаві, Миколаєві, Житомирі) піклування архівами здійснювали виконкоми та губернські комітети охорони пам'яток.

Період 20-их років ХХ ст. характеризується розгортанням діяльності архівних органів з урятування першоджерел, концентрації історичних документів в архівосховищах. У цей період до архівосховищ надійшли документи дореволюційних установ (губернського правління, губернського присутствія та ін.). Урятовані були такі цінні комплекси документів, як Диканський архів князів Кочубеїв, Яготинський архів князів Репніних та ін. Водночас із концентрацією документів в архівах проводилася робота з розбирання, систематизації першоджерел, формування справ, їх систематизації, класифікації, забезпечення належних умов зберігання, використання.

Перед республікою стала проблема повернення з Росії українських культурних цінностей. Уряд України в листопаді 1922 р. доручив Народному Комісаріату освіти республіки «з'ясувати питання про повернення в Україну взагалі всіх цінностей, які зберігаються в російських музеях, передані туди з України і мають для неї культурно-історичне чи наукове значення». Це - найцінніші предмети, знайдені на розкопках в Україні, предмети народного мистецтва, приватні зібрання - вони скуповувалися Ермітажем, Артилерійським музеєм, Археологічною комісією в Петербурзі, Історичним музеєм та окремими колекціонерами (переважно Москви).

У контексті підготовки до відповідних переговорів НКО України доручив Всеукраїнському археологічному комітетові (ВУАК) підготувати списки пам'яток української культури. «Реєстр» став предметом обговорення Паритетної комісії з обміну музейними цінностями, яка в складі представників від обох республік розпочала роботу 1930 року. Багаторічні спроби розв'язання проблеми повернення вивезених з України до Росії пам'яток культури увінчалися прийняттям компромісних рішень. Спираючись на виявлені в архівах матеріали, можна сподіватися на відновлення російсько-українського діалогу стосовно давньої для обох країн теми [3].

У 30-ті роки процес архівного будівництва ускладнюється, іде боротьба «за очищення архівної мережі від чужого, класово ворожого псевдонаукового, баластного елементу». Досвідчені архівісти Михайло Бужинський, Дмитро Граховецький та ін. були відсторонені від роботи, а згодом репресовані. Кадровий склад архівів зазнав значних втрат [1].

Напередодні війни архіви були передані в підпорядкування органів НКВС. Використання архівної інформації в оперативних, політичних цілях стало найважливішим напрямом діяльності державних архівів. Практично припинилися наукові, історичні дослідження, публікації документів. Війна завдала джерельній базі історії України непоправних збитків. Лише незначна кількість документів архівів була евакуйована в 1941 році до Росії. Основна частина документів – загинула, була знищена її матеріальна база. Однак копівка праця архівістів у післявоєнний період дала змогу частково поновити архівні зібрання. Багато сил було витрачено на виявлення документів, їх транспортування. Обстежувалися всі установи, організації та підприємства, що відновили свою діяльність. Вже у 1945 році були сформовані відділи, проведена розстановка кадрів [1].

Початок новітнього етапу розвитку архівної справи в Україні зумовлений відновленням її державної незалежності. На початок 1990-х років система архівних установ України включала 6 центральних державних архівів (два історичні архіви в Києві та Львові, архів вищих органів влади та управління,

архів-музей літератури та мистецтва, науково-технічний архів, кінофотофоноархів), Державний архів при Раді Міністрів автономної республіки Крим, місцеві державні архіви (областей, міст Києва та Севастополя, районів), архівні підрозділи державних наукових установ, музеїв та бібліотек. У 1991 році вона поповнилася Центральним державним архівом громадських об'єднань, створеним на базі Архіву ЦК КПУ, та 1994 року – Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства. У 1996 році було змінено статус відділу рукописів ЦНБ АН України (нині Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), на базі якої створено Інститут рукопису та Інститут архівознавства, а згодом Бібліотечно-архівну колекцію «Фонд президентів України» [4].

Розширилися повноваження державних архівів областей, які стали складовою частиною облдержадміністрації – органами регіонального управління. Утворилися нові галузеві державні архівні установи: ГДА Міністерства оборони України (1992), ГДА Міністерства внутрішніх справ (1995), Державний картографо-геодезичний фонд України (1996), ГДА Комітету України з питань гідрометеорології (1995), ГДА Служби безпеки України (1994), ГДА фінансових посередників Фонду державного майна України, ГДА Державного департаменту з питань виконання покарань України, Державний інформаційний геологічний фонд України (1996).

У грудні 1993 р. в Україні було прийнято Закон «Про Національний архівний фонд і архівні установи України». НАФ кваліфікувався як складова частина вітчизняної і світової історико-культурної спадщини, частина інформаційних ресурсів суспільства. На 2007 рік НАФ складає більше 60 млн справ.

У грудні 2001 р. було прийнято нову редакцію галузевого Закону, яка повніше відповідала реаліям часу. Закон визначив архіви як державні органи, які не лише виконують функції збирання, обліку, зберігання архівних документів, використання їхньої інформації, але й управляють архівною справою та діловодством.

Піднесенню соціального статусу архівістів та авторитету галузі сприяло запровадження фахового свята. Указом Президента України від 30 жовтня 1998 року було засновано День працівників архівних установ, який відтоді щорічно відзначається 24 грудня [4].

Пріоритетний напрям діяльності архівних установ на сучасному етапі склали розробка й реалізація комплексної програми створення галузевої інформаційної системи. З цієї метою у 2000 р. в Державному комітеті архівів України було створено Центр інформаційних технологій. Першим серйозним результатом його роботи стала розробка програмного продукту «Архівні фонди України», який дозволяє створити електронні версії місцевих фондів каталогів та інтегрувати їх в єдину національну систему. Важливе значення для репрезентації українських архівних ресурсів у Всесвітній мережі Інтернет мало відкриття офіційних Веб-сайтів Держкомархіву; Державного архіву Донецької області; Державного архіву Чернігівської області; Державного архіву м. Севастополя; Галузевого державного архіву Служби безпеки України; Інституту археології; Інституту літератури ім. Шевченка; Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України; Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства [5].

Важливою віхою в розвитку архівістики стало заснування галузевої наукової установи – Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства (1994). Завдання інституту полягають у дослідженні актуальних проблем архівознавства, документознавства, створенні концепцій і прогнозуванні розвитку архівної справи та документаційного забезпечення управління в умовах інформатизації суспільства, дослідженні правових аспектів роботи з документами НАФ, організації науково-технічної інформації з питань архівної справи.

У 1996 р. було створено науковий щорічник «Студії з архівної справи та документознавства», археографічний щорічник «Пам'ятки» (1998), серійні видання «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела» і «Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки» (1998), міжвідомчий

збірник наукових праць «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство» (1999).

Майбутні працівники архівних установ набувають професійної освіти на історичних факультетах Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Харківського національного університету ім. В. Карабіна та Львівського національного університету ім. Василя Стефаника. Моральним і матеріальним стимулом для архівістів-дослідників стало заснування в 2000 р. галузевої премії ім. Василя Веретенникова за кращі наукові дослідження в галузі архівної справи та документознавства.

У 2005 р. за погодженням із Президією УААН було створено сектор рукопису та архіву при Центрі документного забезпечення та збереження фондів ДНСГБ УААН. Станом на 1 січня 2008 року в архіві 1276 од. зб. за 1966-2006 рр., у тому числі і справи особового походження. У 1968 році експертно-перевірочною комісією Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (ЦГАОР) були внесені в опис документальні матеріали постійного зберігання за 1922, 1932-1966 роки. Всього 560 одиниць зберігання. Документальні матеріали фонду № 5024 відображають діяльність бібліотеки і складаються з наказів, планів, звітів, штатних розписів, фінансових звітів. Усі справи систематизовані за хронологічно-структурним принципом.

З метою збереження для прийдешніх поколінь епістолярного надбання видатних учених-аграріїв України та їхніх особистих книг, газет та журналів директорам установ мережі УААН Наказом УААН від 17.06.2005 р. № 17 7/399 пропонувалося розпочати роботу зі створення фондів рукописів та іменних колекцій видатних науковців-аграріїв і передавати їх до сектора рукопису та архіву ДНСГБ УААН.

Для реалізації цього завдання була розроблена «Анкета вивчення видового і кількісного складу архівного фонду особового походження вчених-аграріїв», а також схема опису архівного фонду особового походження вчених, які працювали в установах.

Серед найважливіших питань, що належало розв'язати архівним підрозділам мережі УААН, є визначення критеріїв відбору документів особового походження для включення їх до списків джерел. Цей критерій - роль і значення діяльності особи для української аграрної науки. Фондоутворювачами архівних фондів особового походження видатних учених-аграріїв УААН є дійсні члени, члени-кореспонденти УААН, учені-засновники окремих установ УААН, наукових шкіл та наукових напрямів, автори визначних наукових відкриттів, лауреати вітчизняних, міжнародних та іменних премій УААН тощо. Усі питання комплектування документами особового походження повинні вирішуватися на засіданнях експертної комісії.

Документи були направлені в 120 науково-дослідних установ мережі УААН. На даний час відповіді надійшли тільки від 20-ти установ. Проаналізувавши цей факт, ми дійшли висновку, що робота з архівними документами не планується, недостатньо фінансується відповідними органами, порушується виконавча дисципліна на місцях. Для вирішення проблем треба поповнити архівні підрозділи науково-дослідних установ мережі УААН висококваліфікованими фахівцями, ретельно вивчати архівні фонди особового походження, поліпшити умови зберігання документів, зміцнити матеріально-технічну базу архівних підрозділів.

Отже, одним із головних завдань науково-дослідних установ мережі УААН є збереження архівних фондів. Від здійснення на належному рівні комплексу організаційних, науково-методичних, практичних заходів і робіт щодо створення оптимальних умов зберігання документів, поліпшення їхнього фізичного стану залежить збереженість усього комплексу документальних джерел з історії аграрної науки, такі заходи є запорукою широкого використання інформаційних скарбів, що містяться в архівних документах.

Список використаної літератури

1. Білоус, Г. Збережімо живу пам'ять Полтавщини // Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903–2003): матеріали наук. конф. – Полтава, 2003. – С. 13, 15.

2. Білоус, Г. До питання про архівне будівництво в Україні та розвиток його законодавчої бази // Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903–2003): матеріали наук. конф. – Полтава, 2003.– С. 26.

3. Нестуля, О. Пам'ятки історії та культури в контексті проблеми повернення українських культурних цінностей із Росії (1917–1930) // Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903–2003): матеріали наук. конф. – Полтава, 2003. – С. 23.

4. Матяш, І.Б. Сучасна українська архівістика: організація, проблеми, завдання // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – К., 2004. – № 1. – С. 45–50.

5. Кисельова, А. Веб-сайт Державного комітету архівів України: загальний огляд структури і змісту: наукові праці / НБУ ім. В.І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 485–491.